

ביזלם

מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים

"בסאם" מרכז המידע האסראלי לחקיקת הניסן פי الاراض المحتلة

B'TSELEM - The Israeli Information Center for
Human Rights in the Occupied Territories

דף מידע ספטמבר - אוקטובר 1991

011386
המנהל הארצי לאזור יהודה ושומרון
וענאר הצבאית לטחט יהודה ושומרון
תחנת מעבר בנישורת הירדן
שטח עברון
E

ביקור
ראה

רחוב קרן הניסוד 18, ירושלים 92149
טלפון 617274, 02/617271, פקסי 02/617946
شارع كيرن هيسود 18 القدس ٩٢١٤٩
تلفين 617274/١ (٠٢)

18 Keren Hayesod st. Jerusalem 92149
Tel. 02/617271, 617274, Fax. 02/617946

חידוש גירושם של
נשים וילדים
מהשטחים בשל
"שהייה בלתי חוקית"

בצלם

דף מידע ספטמבר - אוקטובר 1991

חידוש גירושם של נשים וילדים מהשטחים בשל "שהייה בלתי חוקית"

בצלם, מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים, הוקם בפברואר 1989 על-ידי גוף רחב של משפטנים, אנשי רוח עיתונאים וחברי כנסת. **בצלם** שם לו למטרה לתעד ולהביא לידיעת קובעי המדיניות והציבור הרחב את המרות זכויות האדם בשטחים. נתוני **בצלם** מבוססים על עבודת שטח ותחקירים עצמאיים וכן על מקורות ישראלים רשמיים, עיתונות ונתוני מקורות פלסטיניים במיוחד ארגוני זכויות האדם PHRIC ואל-חאק.

תחקיר: יובל גינבר, באסם עיד
עריכה: נעמה ישובי
עריכה גראפית: יעל בוברמן

תודה לאילנה המרמן על עזרתה בהכנת הדו"ח

ISSN 0792-4003

בעקבות התערבות **בצלם** והאגודה לזכויות האזרח, הוארכו רישיונותיהן של רוב הנשים בשלב זה, והיועץ המשפטי באיו"ש הודיע כי ניתנה הוראה לכל הנפות להקפיא את הגירושים. אולם, בינתיים הוצאו הודעות גירוש נוספות. ממכתבי פרקליטות המדינה והיועץ המשפטי לאיזור יהודה ושומרון עולה כי המדינה טוענת כעת שהסדר עליו נמסר בבג"צ חל רק על מי שנישאו ונכנסו לשטחים לפני מועד ההודעה, דהיינו עד יוני 1990.¹ במלים אחרות, המימשל רואה עצמו חופשי לגרש את מי שנישאו ונכנסו לאיזור אחרי תאריך שרירותי זה.

על אף התערבות אירגוני זכויות אדם ופניות של חברי-כנסת עומדים גורמי הביטחון על פרשנותם להתחייבות המדינה בבג"צ ופועלים למניעת שהייתן של שתי קבוצות עיקריות:

א. נשים של תושבים שהעתיקו את מרכז חייהם למקום אחר. כלומר, שהו מחוץ לשטחים שנים רבות.

ב. נשים שהתחתנו אחרי מועד הדיון בבג"צ.

עד מועד כתיבת שורות אלו הוגשו לבג"צ ארבע עתירות בשם 18 תושבי השטחים שרישיון השהייה של נשותיהם לא הוארך. את העתירות הגיש עורך-דין אנדרה רוזנטל מהמוקד להגנת הפרט. בשלוש מהן ניתן צו ביניים המורה שלא להוציא את נשותיהם וילדיהם של העותרים מהשטחים עד לדיון בעתירה. העתירה הרביעית הועברה לדיון בהרכב של שלושה שופטים אך לא נידונה עד מועד כתיבת שורות אלו.

בשבועות החולפים הצטבר בבצלם מידע על גירושם של נשים וילדים פלסטינים, שאינם בעלי אשרת שהייה. מבדיקת המקרים מסתמנת מגמה ברורה: רשויות הביטחון החלו שוב לגרש באופן שיטתי אנשים – לרוב נשים וילדים – השהים בשטחים ללא אשרת שהייה, ולהפרידם מבני משפחותיהם.

מדובר בעיקר בנשים פלסטיניות שאינן תושבות השטחים (וילדיהן), הנשואות לתושבי השטחים. רבות מנשים אלה הגישו בקשות לאיחוד משפחות ונדחו, לפיכך לא נותרה בידן ברירה אלא להיכנס לשטחים במעמד "מבקר", בתוקף אשרה הניתנת לזמן מוגבל. כאשר פג תוקף האשרה נעשית שהייתן ל"בלתי-חוקית".

אין מדובר כאן במהגרים "בלתי-חוקיים" כבמקומות אחרים בעולם אלא בבנים למשפחות שיושבות בשטחים מדורי דורות.

לפני כשנתיים החלו השלטונות לגרש נשים במעמד זה. הדבר עורר סערה ציבורית בארץ ובעולם והופסק בסופו של דבר בגלל מה שהוגדר "סיבות הומניטאריות". זמן מה לאחר מכן הודיעה פרקליטות המדינה, בתשובה לעתירה שהוגשה לבג"צ בנושא זה, על הסדר שיאפשר לאותם נשים וילדים, לשוב לבתיהם ועל מגמה שלא לגרשם שוב.

בידי **בצלם** מידע על כמה עשרות נשים שקיבלו בשבועות החולפים הודעה שעליהן לעזוב את השטחים עם ילדיהן. לפחות שלוש מהן עזבו עד כה.

1. מכתבו של אלי"מ משה רוזנברג, היועץ המשפטי באיו"ש, לעו"ד יהושע שופמן מהאגודה לזכויות האזרח, 17.6.91.

א. הפרת התחייבויות המדינה לבג"צ?

עו"ד נטע זיו-גולדמן,
האגודה לזכויות האזרח בישראל

יחול על נשים שנישאו ונכנסו לאיזור אחרי חודש יוני '90 – מועד הדיון בבג"צ. מכאן, שלפי עמדת המדינה ההסדר לא יחול בעתיד, על מי שנישאו לאחר יוני '90, אלא יביא פתרון רק לאותן משפחות שנאלצו לחיות בפירוד עד מועד ההודעה לבג"צ.

עמדה זו, הנותנת פרשנות מצמצמת ובלתי סבירה למדיניותו החדשה של המינהל, אינה מקובלת על האגודה לזכויות האזרח. לדעתנו, לא יכול להיות כל הבדל, מבחינת הצד ההומניטרי של מצוקת המשפחות, בין אלו שנישאו במועד זה או במועד אחר. האגודה הבהירה לרשויות עמדה זו.

במקביל לחילופי המכתבים לגבי סוגי האנשים עליהם יחול ההסדר בבג"צ, החלו להגיע לארגוני זכויות אדם שונים בישראל ובשטחים תלונות רבות מתושבים שנדרשו, בשבועות האחרונים, להתיצב במשרדי המינהל האזרחי, שם נמסר לנשים (שתוקף רישיון הביקור שלהן פג) כי עליהן לעזוב את האיזור מיד.

כל המקרים שהגיעו לידיעתנו היו כאלה שההסדר בבג"צ חל עליהם. אלו נשים שנישאו לתושבי השטחים עוד לפני מספר שנים, ואשר שהו בשטחים על-פי רישיונות ביקור, שהוארכו מפעם לפעם. למרות זאת הן נדרשות לצאת לירדן, עם ילדיהן הקטנים. לא רק שאנשי המינהל לא הודיעו למשפחות על זכותן להישאר באיזור על-פי רישיון ביקור קבוע, אלא שהן נדרשו לעזוב את השטחים תוך מספר ימים. באחדים מהמקרים עזבו הנשים והילדים את האיזור מחשש כי יגורשו בכוח, למרות שעל-פי הצהרת המדינה בבג"צ זכותם להישאר בו.

האגודה לזכויות האזרח רואה בפעולות אלו הפרה ושינוי של המדיניות לפיה התחיבה המדינה לפעול בבג"צ. בניגוד להתחייבות זו לא נמסר לנציגי האגודה, 30 יום מראש, על השינוי הצפוי.

ביום 15.8.91 הודיע היועץ המשפטי לאיזור יהודה ושומרון לאגודה לזכויות האזרח כי יופסקו לעת עתה הפעולות להוצאת נשים וילדים מהאיזור, עד לבדיקת הנושא וגיבוש מדיניות. מספר נשים שכבר יצאו הורשו לשוב לגדה. אך ככל הנראה, מתכוון הצבא לחזור ולנקוט בפעולות כדי להוציא מהאיזור נשים וילדים שנכנסו לאחר יוני 1990, ובכך להפריד בין איש לאשתו, בין אב לילדיו. יתכן שלא יהיה מנוס מלשוב ולפנות בעניין זה לבג"צ.

על פי המדיניות הנקוטה בידי רשויות הביטחון והמימשל הצבאי מזה שנים – לתושב המתגורר בשטחים, אשר נושא אשה שאינה תושבת, אין זכות להתגורר עם אשתו וילדיו בשטחים. בת הזוג אינה יכולה לקבל מעמד של תושבת מעצם הנישואים, ואם ברצון המשפחה להישאר יחד, על בני הזוג להגיש בקשה ל"איחוד משפחות". דא-עקא, החל משנת 1983 מדיניות המימשל היא שלא להיענות לבקשות מסוג זה, אלא במקרים חריגים ונדירים. כתוצאה מכך נאלצו משפחות רבות לחיות בפירוד משך שנים. הנשים והילדים הקטנים היו מצויים במעמד הרעוע של "מבקר" ונאלצו לצאת מהאיזור מדי כמה חודשים, לשהות מחוצה לו מספר חודשים, ולבקש את חידוש רישיונות הביקור שלהם, בכל פעם שביקשו להיכנס לשטחים.

כנגד מדיניות חסרת-לב זו הגישו המועצה הלאומית לשלום הילד והאגודה לזכויות האזרח בישראל בחודש ינואר 1990, עתירה לבג"צ, בשם מספר תושבים שנאלצו להיפרד מבני משפחותיהם. דיון בעתירה התקיים בחודש יוני 1990. לקראת מועד זה הגישה פרקליטות המדינה הודעה, ובה הוצהר כי מדיניות המימשל בענין שהייה באיזור השתנתה. בהודעה נמסר כי ממועד זה תוכלנה נשים שנישאו לתושבי השטחים להישאר באיזור במעמד של "מבקר קבוע"; הן לא תידרשנה לעזוב את האיזור מדי מספר חודשים, ילדיהן יוכלו להשתלב במערכת החינוך, ויוזלו מחירי האגרות הנדרשות לחידוש רישיון הביקור. המדינה התחייבה להודיע לאגודה לזכויות האזרח 30 יום מראש על כל שינוי במדיניות זו.

בעקבות שינוי העמדה של המינהל האזרחי דחה בית המשפט העליון את העתירה. במהלך השנה שחלפה מאז ניתנה הצהרה זו בבג"צ נתגלו קשיים מרובים בישומה. נציגי האגודה פנו אל היועץ המשפטי באיו"ש לברר מהי התקופה שלה ינתנו רישיונות הביקור, מה יהא גובה האגרה וכיו"ב, עניינים שלא היו נהירים דיים. ביוני 1991 השיב היועץ המשפטי לאיו"ש כי הרישיונות ינתנו ל-6 חודשים וכי מחירי האגרות יוזלו ב-50%. בשולי מכתבו ביקש היועץ המשפטי הבהיר, שההסדר לא

ב. רקע - מי האנשים שישיבתם בשטחים מוגדרת כבלתי-חוקית?

מהבקשות ברצועת עזה.²

המינהל האזרחי טוען, וטענה זו קיבלה את אישור בג"צ,³ שאיחוד המשפחות בשטחים הוא פריווילגיה ולא זכות טבעית. רבים מבני המשפחות שבקשתם לא נענתה נכנסים לשטחים בתוקף רישיון ביקור, הניתן לתקופה מוגבלת, וכשפג תוקף הרישיון שלהם נהיית שהייתם בלתי-חוקית, ואפשר אפוא לגרשם.

שלטונות ישראל לא טענו מעולם שיש סיבה בטחונית למנוע איחוד משפחות או לחילופין להערים קשיים על שהייתן בשטחים של נשים שאינן תושבות השטחים הנשואות לתושבים. ההסבר שניתן בדרך כלל למדיניות ישראל בתחום זה הוא שיש חשש מגידול דמוגרפי של האוכלוסיה בשטחים.⁴ לחשש זה אין למעשה כל בסיס משום שבחברה הפלסטינית נהוג שאשה מצטרפת למשפחת בעלה. מספר דומה לזה של הנשים הבאות מחוץ לשטחים להתגורר עם בעליהן בשטחים, עוזבות את השטחים כדי להצטרף לבעליהן בירדן ושאר מדינות ערב.

לפיכך, בגדה המערבית וברצועת עזה מתגוררים בקביעות אלפים רבים של פלסטינים "שלא כחוק". אין נתונים רשמיים שאפשר לקבוע על-פיהם את מספרם המדויק. על-פי האומדנים של מוסדות ערביים ממזרח ירושלים מגיע מספרם לכ-120 אלף איש, רובם נשים וילדים. אנשים אלה אין להם תעודות זהות והם משוללי זכויות.

סמוך לתחילת האינתיפאדה הוציא המימשל צו חדש ומחמיר, לפיו גם ילדים שנולדו לאבות תושבי השטחים (ואימם לא היתה תושבת השטחים), שעד אז נרשמו בתעודות הזהות של אבותיהם, יירשמו כתושבים רק אם שני הוריהם רשומים כתושבים או אם אימם תושבת האיזור אך לא יירשמו אם אימם אינה תושבת.⁵ כך נוספו לאוכלוסיית התושבים ה"בלתי-חוקיים" רבים מהילדים שנולדו בארבע השנים האחרונות.

לאחר מלחמת ששת הימים, מצאו עצמן משפחות פלסטיניות רבות מפוצלות: חלקה האחד של המשפחה בתוך השטחים שנכבשו במלחמה וחלקה האחר מחוץ להם. מלבד מעטים מאוד, כל מי שלא היו בשטחים ביום הכיבוש, מכל סיבה שהיא, לא הורשו לשוב. בספטמבר 1967 הוטל עוצר על השטחים ונערך בהם מיפקד. המתפקדים נרשמו, ובני ה-16 ומעלה קיבלו תעודות-זהות. ילדים צעירים יותר נרשמו בתעודות הוריהם. רק בעלי תעודות-זהות או מי שרשומים בהן הוכרו כתושבים.

כך נעקרו מבתיהם רבים מתושבי השטחים: אנשים שנמלטו מאימת הקרבות, אנשים שעבדו בארצות אחרות, סטודנטים שלמדו באוניברסיטאות זרות, ועוד רבים אחרים, ששהו בחו"ל לצרכים שונים. קטגוריה נוספת היא של תושבים שהיו בין המתפקדים, אך מסיבות שונות איבדו אחר-כך את זכות תושבותם: בדרך-כלל אלה תושבים שיצאו לחו"ל לצורך עבודה או לימודים ושהייתם התארכה מעל למותר להם על-פי הצווים לימניהם. בשנה האחרונה גדל מספרם של אלה השייכים לקבוצה זו, בעקבות שיבתם לשטחים של רבים מהפלסטינים שעבדו בכווית. לאלה נוספו במשך השנים נשים וגברים מארצות ערב שנישאו לבני-זוג תושבי השטחים.

כדי לשוב לביתם חייבים כל האנשים הנזכרים להגיש בקשה לאיחוד משפחות. בקשה כזאת חייבים להגיש גם תושבי השטחים הנושאים בני-זוג שאינם מוכרים כתושבים. מקרים אלה רבים מאוד, כי למרבית תושבי השטחים קרובי משפחה מחוץ לשטחים – חלקם ילידי השטחים – ונישואים בתוך המשפחה הם מנהג רווח.

לפי נתוני משרד הביטחון אושרו בשנת 1989 24% מהבקשות לאיחוד משפחות בגדה המערבית ו-63% מהבקשות ברצועת עזה. בשנת 1990, עד סוף יולי, אושרו 41% מהבקשות בגדה המערבית ו-71%

ג. גירושים בשל שהייה בלתי-חוקית

ממאי עד דצמבר 1989 גורשו מהשטחים למעלה ממאתיים איש, רובם נשים נשואות לתושבי השטחים וילדיהן, עקב "שהייה שלא כחוק". גירושים אלה, שהפרידו בין נשים לבעליהן ובין הורים לילדיהם, בוצעו בדרך-כלל באישון לילה: יחידת חיילים נכנסה לכפר, כל הגברים מגיל 16 עד 60 רוכזו במקום אחד, והמיועדים לגירוש הצטוו להתארגן מיד לעזיבת בתיהם. לפי נתונים שנאספו בבצלם 46% מהמגורשים היו נשים, 50% ילדים, ו-4% גברים. כעשירית מהנשים המגורשות היו הרות בעת הגירוש. בין הילדים היו גם תינוקות.

ב-30 בינואר 1990 פורסמה בעמוד הראשון של "ווינגטון פוסט" כתבה גדולה על הגירושים האלה. בתגובה לפירסום הביעה דוברת מחלקת המדינה בארה"ב תקווה שישראל תגלה יתר "רגישות וגמישות" בהענקת היתרי מגורים לפלסטינים בשטחים. ב-31 בינואר 1990 הודיע דובר משרד הביטחון כי שר הביטחון, יצחק רבין, החליט "מסיבות הומאניטריות", להשעות את "הוצאתם של אנשים זרים" מהאיזור עד לביירוים נוספים.

ב-5 ביוני 1990 נידונה בפני בית הדין הגבוה לצדק עתירה שהגישו האגודה לזכויות האזרח בישראל והמועצה הלאומית לשלום הילד בשם חמישה-עשר אבות וילדים מהגדה, שבני משפחותיהם גורשו לירדן. בעתירה נתבקשו הרשויות הצבאיות לנמק מדוע לא יאשרו את בקשות העותרים לאיחוד משפחות, יתנו להם מעמד תושבות באיזור, ולחילופין, רשיון ביקור. בג"ץ דחה את העתירה (בג"ץ 1979/90) בעקבות הודעת פרקליטות המדינה על שינוי במדיניות.

הפרקליטות הודיעה שאין מניעה שהעותרים יגישו בקשות לרשיונות שהייה באיזור במעמד של מבקרים, והמגמה תהיה להאריך את הרשיונות מעת לעת ולא להמשיך לגרש עוד בני משפחות אחרים. העותרים טענו שההודעה הזאת אינה מספקת אותם, משום שכל עוד לא יינתן להם מעמד קבוע באיזור עתידים אינו מובטח ויתעוררו קשיים שימנעו מהם לנהל אורח חיים תקין. בג"ץ בחר לדחות בינתיים גם את ההסתייגות הזאת של העותרים וגרס, שתחילה "יש להעמיד את המדיניות החדשה וההתפתחות שתבוא בעקבותיה, אם תבוא, במבחן המציאות".

2. על-פי נתונים שנמסרו לנו ממשרד מתאם הפעולות בשטחים, ב-1989 הוגשו בגדה המערבית 1053 בקשות לאיחוד משפחות, מהן אושרו 250. בשנה זו הוגשו ברצועת עזה 305 בקשות, מהן אושרו 192. ב-1990, עד סוף חודש יולי, הוגשו בגדה המערבית 334 בקשות לאיחוד משפחות, מהן אושרו 139. ברצועת עזה הוגשו בתקופה זו 261 בקשות, מהן אושרו 187. לפי נתונים שפורסמו בשם אירגון הצלב האדום, ושלא נתקבל להם אישור, הוגשו בין 1967 ל-1987 כ-140,000 בקשות, ואושרו כ-19,000 בלבד.

3. בג"ץ 106/86.

4. ראה למשל: אל"מ אחז בן-ארי בראיון למוסף חדשות, 9.4.90.

5. סעיף 11א נוסף לצו בדבר תעודות זהות ומרשם אוכלוסין (יהודה ושומרון), בתוקף צו מס' 1208 מה-13.9.87.

ד. המצב לאחר העתירה לבג"צ

טענו באוזנינו שאת הרשיון שניתן לתקופה של חודש אפשר לחדש פעמיים בלבד (לתקופות שבין חודש לשישה חודשים), ואחר-כך נדרשים המבקשים לצאת מגבולות השטחים לתקופה של שלושה חודשים. מטעם זה, וכן בגלל מחיר האגרה, מעדיפות המשפחות שלא להגיש בקשה כלל לאחר פקיעת תקופת הרשיון שבידיהן, והנשים נשארות עם ילדיהן בשטחים ללא רשיון וללא כל מעמד.

לדברי שר הביטחון, משה ארנס, אושרו כל הבקשות להארכת רישיונות ביקור שהוגשו מאז הדיון בבג"צ.⁶

בשבועות החולפים קיבלו כמה עשרות נשים הנשואות לתושבי הגדה המערבית הודעות מהמינהל האזרחי, המורות להן לעזוב את השטחים עם ילדיהן.

בירור של **בצלם** והאגודה לזכויות האזרח העלה שאין מדובר במקרים אחדים אלא במגמה לגרש מהשטחים את כל מי ששוהה באיזור באופן "בלתי-חוקי".

רשויות הביטחון מנמקות מגמה זו, העומדת בסתירה להודעת המדינה בבג"צ, בכך שההסדר עליו נמסר לבג"צ אינו חל על נשים שנישאו והחלו שהייתן באיזור לאחר הבג"צ, דהיינו לאחר יוני 1990. בעקבות

התערבות **בצלם** והאגודה לזכויות האזרח בוטלו הודעות הגירוש שהוזכרו לעיל. עם זאת, משיחות עם גורמים ביטחוניים עולה כי אין כוונה לשנות את המדיניות המפלה באורח שרירותי בין מי שנישאו או נכנסו לשטחים אחרי מועד הדיון בבג"צ לבין מי שנישאו או נכנסו לשטחים לפני מועד הדיון.

בדחותם את העתירה שהוגשה להם קבעו השופטים בבג"צ כי יש להעמיד את המדיניות החדשה במבחן המציאות. עם זאת הדגישו השופטים כי "לאורך זמן שאלת מעמדם של העותרים לכאן או לכאן אינה יכולה להישאר פתוחה".

כיום, למעלה משנה לאחר פסק-הדין, נראה שהמדיניות החדשה אינה עומדת במבחן המציאות ומעמדן של המשפחות נותר בלתי-ברור. נשים וילדים רבים שוהים בשטחים ללא אשרה. משפחות אלו אינן יודעות מה צפוי להן, והן חיות בחרדה מתמדת שמא יגורשו.

מהרשויות לא התקבלו נתונים מדויקים על מספר הנשים והילדים שהורשו לחזור. מבירור בשטח עולה שמרבית המגורשים של 1989 הורשו כנראה לחזור, אולם מעמדם לא הוסדר ברוח הכרעת בג"ץ.

בפסק-הדין נאמר שפרקליטות המדינה הודיעה כי "רישיונות הביקור יכולים להיות כיום עד לשלושה חודשים ויש נטייה להאריך את התקופה". בירור אצל רבות מהמשפחות העלה שרוב הנשים והילדים ששבו קיבלו רשיון לתקופה של חודש אחד בלבד.⁶

בפסיקת בג"צ נאמר עוד ש"יש לקוות שגם עניין האגרות יישקל מחדש במגמה להביא את העותרים על סיפוקם". מחירי האגרות לא השתנו: מחירו של רשיון ביקור הוא 291 ש"ח; מחירה של הארכת רשיון (המכונה משום מה "אגרת מעבר בגשרים") 162 ש"ח. בני המשפחות הפלסטיניות ששוחחנו איתם

6. כל מי שמבקש רישיון חייב לחתום על ערבות בסך 5000 ש"ח להבטיח דיוק ביציאה או בהארכת הרישיון.
7. בתשובה לשאלתא של ח"כ אברהם פרוז הודיע השר ארנס ב-13.5.91 כי מאז ההודעה לבג"צ ועד 31.3.91 "הוגשו ואושרו באיזור יהודה ושומרון 572 בקשות להארכת רישיונות ביקור של נשים הנשואות לתושבי האיזור וילדיהן ובאיזור חבל עזה הוגשו ואושרו 812 בקשות" [ההדגשות במקור].

ה. זכות אדם לתושבות במדינה של בן זוג⁸

לזכויותיהם המשפחתיות, לאמונתם ולפולחנם, לנימוסיהם ולמינהגיהם".

גירוש אשה עם ילדיה משמעו למעשה הפרדת הילדים מאביהם. על פי המשפט הבין-לאומי אין להפריד ילד מהוריו בניגוד לרצונו.¹⁰

זכות בני זוג לקיים חיי משפחה, גם כאשר אחד מבני הזוג הוא נתין זר, מוגשמת הלכה למעשה במרבית מדינות העולם, כולל מדינות בהן חלה מדיניות נוקשה בנושא ההגירה לתוכן. בן הזוג הזר זוכה למעמד אזרחות או תושבות קבע באופן אוטומטי או לאחר מילוי מספר תנאים פרוצדורליים. כך המצב בארצות-הברית ומרבית מדינות מערב אירופה, וכך גם בישראל. חוק השבות, המקנה זכות לכל יהודי לעלות לישראל, חל גם על מי שאינו יהודי אם הוא בן זוגו, בנו או נכדו של יהודי.¹¹

זכותו של אדם להקים משפחה וזכותם של בני זוג וילדיהם לחיות בצוותא היא זכות יסוד בכל חברה. ההכרזה הבין-לאומית בדבר זכויות האדם (1948) מגדירה את המשפחה כ"יחידה הקיבוצית הטבעית והיסודית של החברה", וקובעת כי "היא זכאית להגנה על-ידי החברה והמדינה".⁹ תפיסה זו משתקפת היטב גם במסורת ישראל. בספר בראשית נאמר: "על כן יעזוב איש את אביו ואת אימו ודבק באשתו והיו לבשר אחד" (בראשית ב', כד').

גם האמנות שעניינן שטחים המוחזקים בתפיסה לוחמתית מדגישות את קדושת המשפחה ואת החשיבות העליונה שבשמירה על שלמותה: סעיף 46 באמנת האג (1907) קובע כי "יש לכבד את כבוד המשפחה וזכויותיה". לפי סעיף 27 באמנת גינווה הרביעית (1949), תושבי השטח הכבוש "זכאים בכל הנסיבות ליחס של דרך-ארץ לגופם, לכבודם,

8. פרק זה מבוסס במידה רבה על עתירת האגודה לזכויות האזרח לבג"צ (1979/90).

9. סעיף 316(3). נוסח זהה קיים גם בסעיף 123(1) לאמנה הבין לאומית בדבר זכויות אזרחיות פוליטיות מ-1966.

10. האמנה על זכויות הילד (שהתקבלה פה אחד בעצרת הכללית של האו"ם) נובמבר 1989, סעיף 9.

11. איחוד משפחות – מדיניות חסרת לב, יהושע שופמן, בטאון האגודה לזכויות האזרח בישראל, מאי 1987.

1. מקרים לדוגמא

1. משפחת קיטאני

עאידה סאמי יאסיין, ילידת מחנה פליטים בלבנון וחסרת אזרחות, נישאה בתחילת שנות השמונים לד"ר עבד אל-רחים רסמי קיטאני מהכפר נולת עיסא שבנפת טול-כרם. לאחרונה קיבלה רישיון ביקור ב-1988 ומאז שהו היא ושלושת ילדי בני הזוג (שאינם רשומים בתעודת הזהות של הבעל) באיזור, ללא רישיון.

ב-22 בנובמבר 1990 הוזמן ד"ר קיטאני למינהל האזרחי, שם אמר לו קצין המכונה "קפטן מוריס" כי עליו לדאוג לכך שאשתו תצא מהגדה המערבית תוך יום, משום שאין לה רישיון שהייה. אם לא תעזוב האשה, נאמר לד"ר קיטאני, תגורש בכוח ויגרם נזק לבית הזוג.

ד"ר קיטאני נבהל ושלח מיד את אשתו ושלושת הילדים לירדן. יש להזכיר כי האם ושלושת הילדים אינם בעלי אזרחות של מדינה כלשהי וכפליטים ייתכן שיגורשו גם מירדן. במקביל פנה ד"ר קיטאני לעו"ד יהושע שופמן מהאגודה לזכויות האזרח בישראל. עו"ד שופמן פנה ליועץ המשפטי באיו"ש ומסר לו על היוזמה, העומדת בניגוד להתחייבות הרשויות בבג"צ. הועברה הוראה למשרדי המינהל האזרחי בטול-כרם, לבטל את הגירוש, אולם אותה שעה היו בני משפחתו של ד"ר קיטאני כבר בירדן.

בשבוע שלאחר מכן בילה ד"ר קיטאני שלושה ימים במשרדי המינהל האזרחי בטול-כרם, בניסיון להשיג רישיון ביקור עבור בני משפחתו. לבסוף ניתן לו רישיון כניסה על-שם אשתו ונאמר לו, לדבריו, שכוחו של הרישיון יפה גם עבור שלושת הילדים. ואולם, כאשר הגיעו האשה והילדים לגשר ב-12.12.90 וביקשו להיכנס לגדה, נמנעה מהם הכניסה ונאמר לד"ר קיטאני שעליו להשיג רישיון כניסה גם עבור כל אחד מילדיו.

ב-17.12.90, בעקבות התערבות **בצלם**, קיבל ד"ר קיטאני רישיון כניסה עבור אשתו וילדיהם והם חזרו לביתם. הרישיון שהתקבל היה בתוקף עד 17.1.91. המשפחה לא פנתה לחדשו.

בתחילת אוגוסט '91 זומן ד"ר קיטאני שוב למשרדי המינהל האזרחי בא-תיל. ושוב נאמר לו כי על אשתו לעזוב את האיזור תוך 24 שעות.

למחרת, 6.8.91, יצאו האשה והילדים לירדן. מיד לאחר שליווה אותם אל הגשר, שב והתייצב הד"ר קיטאני במינהל בא-תיל, וביקש רישיון כניסה חדש עבור אשתו. נאמר לו כי עליו לחכות שישה חודשים. ד"ר קיטאני הסביר כי אשתו חסרת אזרחות וכי ייתכן שיגרשוה גם מירדן, ונענה כי יוכל לבוא לאחר חודש. ב-21.8.91, בעקבות פניית **בצלם** והאגודה לזכויות האזרח, קיבל ד"ר קיטאני רישיון ביקור עבור אשתו וילדיו.

2. משפחת סלים

עדותו של אברהם מוחמד סלים סלים, תושב מחנה הפליטים נור שמס ליד טול-כרם:

נולדתי ב-1959. אני נשוי משנת 1983 לרנא מחמוד עבדולרחים אבו חדיגיה ולנו 4 ילדים. בתאריך 4.6.91 נכנסה אשתי ארצה בתוקף רישיון ביקור ל-90 יום שהיה ברשותה.

בתאריך 5.8.91 פנה אלי מוכתר מחנה הפליטים ואמר לי כי זומנתי על ידי קפטן ראייק במינהל.

ב-7.8.91 פניתי לקפטן ראייק במינהל. הוא שאל אותי מדוע אשתי שוהה שהייה לא חוקית בארץ. טענתי כי אשתי קיבלה מקודמו של קפטן ראייק אישור לאיחוד משפחות, וכעת נמצא הדבר בשלבי סיום במינהל האזרחי בבית-אל. קפטן ראייק טען שאשתי צריכה לעזוב מייד את הארץ.

בשלב זה נכנסה אשתי עם בננו התינוק לחדר וכשהיא מראה לו את רישיונה, התחננה בפני קפטן ראייק לחדש אותו. הוא נענה לבקשתה וחתם בגב הרישיון להארכתו לתקופה של שישה חודשים.

יצאתי מהמינהל וכשהיינו במרחק של 200 מטר ממנו, קראו לנו מבניין המינהל לחזור חזרה לקפטן ראייק. הוא אמר שכרגע קיבל שיחת טלפון ועל אשתי לעזוב תוך שבוע ימים את הארץ. הוא לקח את הרישיון ומחק את החותמת החדשה.

מאז שנת '83 הגשתי ארבע בקשות לאיחוד משפחות (האחרונה בשנת '90) וכל בקשותי נדחו.

ב-3.9.91, בעקבות פניית **בצלם** והאגודה לזכויות האזרח, הוארך רישיון הביקור של רנא סלים בשישה חודשים.

**רשימה חלקית של מועמדים לגירוש
בעקבות התערבות בצלם והאגודה לזכויות האזרח
בוטלו הודעות הגירוש והוארכו הרישיונות.**

1. ח'יתאם עבד אל-לטיף מוחמד עבד אל-גני מכפר שוייכה בנפת טול כרם, בת 31, אם ל-3, וילדיה: ח'אדם, בן 3, ועבדאללה, בן שנתיים.
2. עאדלה עבד אל-כרים אחמד עלי מכפר שוייכה בנפת טול כרם, בת 30, אם ל-4, וילדיה: מונא, בת 8, חסן, בן 6, ומוסטפא, בן 4.
3. ג'האד מחמוד סאלח אבו חמדאן מהעיירה ענבתא בנפת טול כרם, בת 33, ובנה, בן חודשיים.
4. רנא מחמוד עבד אל-רחים אבן חדיג'ה ממחנה הפליטים נור שמש בנפת טול כרם, בת 25, אם ל-4, ובתה, בת שנתיים.
5. זוהור נאסר מוחמד סריס ממחנה הפליטים נור שמש בנפת טול כרם, בת 26, אם ל-2, ובתה: עביר, בת 3.
6. נאדיה צאלח עלי אחמד עישה ממחנה הפליטים נור שמש בנפת טול כרם, בת 29, וילדיה: מוחמד, בן 4, ואימאן, בת שנה.
7. אנתצאר עבדאללה סלים מוחמד מכפר ג'מאעין בנפת טול כרם, בת 24, אם ל-4, וילדיה: עבד אל-חמיד, בן 6, וליד, בן 5, נורה, בת שנתיים, אוסאמה, בן שנה.
8. פאיזה מחמוד מוחמד יוסף מכפר ג'מאעין בנפת טול כרם, אם ל-2, בת 24.
9. באסמה עבד אל-רחים ח'דיר חסן מכפר ג'מאעין בנפת טול כרם, בת 29, אם ל-5, וילדיה: חנין, בת 5, רימא, בת שנתיים, ואמל, בת שנה.
10. פאטמה אסמעיל חסין אסעד מכפר ג'מאעין בנפת טול כרם, בת 26, אם ל-4.
11. פתחיה אסמעיל עבד אל-עזיז יחיא מכפר ג'מאעין בנפת טול כרם, בת 31 ובנה, צאלח, בן שנתיים.
12. היאם אחמד מחמוד אל-חאג' עלי מכפר ג'מאעין בנפת טול כרם, בת 23, וילדיה: דלאל, בת 6, אסראא, בת 3, וח'אלד, בן שנתיים.

13. חיפא אחמד מחמוד עבד אל-חלים מכפר ג'מאעין בנפת טול כרם, בת 25, אם ל-3, וילדיה: מרוה, בת 4, ועלי, בן שנתיים.
14. רג'אא אחמד עבד אל-רחמאן עלי מכפר ג'מאעין בנפת טול כרם, בת 25.
15. חוולה אחמד אמין נימר אנג'אס מכפר ח'רבתא בנפת רמאללה, בת 23 וילדיה: רפאת, בן 4, עלי, בן 3, ומוחמד, בן 4 חודשים.
16. אלהאם עבד אל-כרים עלי עליאן אנג'ס, מכפר ח'רבתא בנפת רמאללה, בת 24, ובנה איבראהים, בן 6 חודשים.
17. תחריר עבדאללה אסמעיל נימר אנג'ס, מכפר ח'רבתא בנפת רמאללה, בת 23.
18. עביר ג'בר חליל אלקאזא נג'אס, מכפר ח'רבתא בנפת רמאללה, בת 24, אם ל-2, ובנה, מוחמד, בן שנה.
19. נפוז רשאד עזאם, בת 34, מחאן-יונס, אם ל-2, ובנותיה: אימאן, בן שנתיים, וראניה, בת שנה.

רשימה חלקית של מי שגורשו

לפחות שלוש מהנשים שקיבלו הודעות גירוש עזבו את השטחים עד כה.

1. עאידיה רסמי יאסין קיטאני מכפר נזלת עיסא בנפת טול כרם, וילדיה: כרמל, בן 9, גדא, בת 8, וראעד, בן 4. יצאה לירדן מיד לאחר קבלת ההודעה. בעלה קיבל רישיון ביקור עבורה לאחר פניית בצלם והאגודה לזכויות האזרח.
2. מרים עבדאללה עבד אל-נבי עופי, בת 26, ממחנה הפליטים טול-כרם, אם ל-3, ובתה: רשא, בת שנה. למרות פניית בצלם, לא הורשתה לחזור.
3. פינא חאפז מוחמד חוסין סיסאן, וילדיה בני 6, 3, ושנה.

במצב זה של אי-ודאות ויא-חוקיות' חיים כנראה אלפי בני משפחות בשטחים ולא רק הנשים המגורשות שהורשו לחזור. כך מתקיים לו, כמעט באין יודע, תחום אפור נוסף תחת השלטון הצבאי בשטחים, שהוא קרקע נוחה, בכוח ובפועל, לפגיעות קשות באחת מזכויות היסוד של האדם: להקים לו משפחה ולחיות עמה בצוותא.

בצלם מחזיק בדעה שאין לשלול מאדם את זכותו הבסיסית לחיות בצוותא עם בני משפחתו אלא במקרים נדירים וקיצוניים. חידוש הגירושים עומד בסתירה הן להודעת המדינה בבג"צ והן למדיניות ההומניטארית שעליה הכריזה מערכת הביטחון שוב ושוב בחודשים האחרונים.

בצלם תובע לאפשר לנשים ולילדים המזוכרים בדו"ח זה, ולאחרים הנמצאים במצבם, לחיות בשטחים במעמד של תושבי קבע עם בני משפחותיהם. בכל מקרה על השלטונות להימנע מכל גירושים נוספים, ולהתיר את שובם של אלה שכבר גורשו.

שנה לאחר הדיון בבג"צ, נראה שהמדיניות החדשה אינה עומדת במבחן המציאות ומעמדן של המשפחות מעורפל כקודם: מספר רב של נשים וילדים בשטחים משוללים מעמד חוקי - אין להם תעודות-זהות, הילדים אינם רשומים בתעודות הוריהם, ואין להם כל זכויות וערבויות. ואכן, המשפחות האלו חיות בחשש תמידי מפני פגיעה בהן ואף מפני גירוש. רבות מהן הגישו בעבר בקשות לאיחוד משפחות ובקשותיהן נדחו שוב ושוב. כיום, מאחר שאין בידיהן רישיון תקף הן חוששות להגיש בקשה נוספת.

אלו מהנשים שעומדות בתנאי הרישיונות יוצאות עם ילדיהן לירדן בכל פעם שפג תוקף רישיון ואינן יודעות מתי ואם בכלל יורשו לשוב. הילדים מופרדים מאבותיהם ובשל הנדודים הרבים אינם יכולים להשתלב בבת-הספר. משפחות אחרות, שאינן יכולות לעמוד בהוצאה הכספית הגבוהה של הארכת הרישיונות שוב ושוב, לא האריכו אותו וחיות בחרדה מתמדת שמא ייתפסו ויגורשו בכוח.

מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך

הרב אהוד בנדל,

מזכ"ל "שומרי משפט, רבנים למען זכויות אדם"

כשבא אותו נוכרי אל הלל הזקן וביקש ממנו שילמדו את התורה כולה כשהוא עומד על רגל אחת השיב לו הלל: "מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך" — זוהי כל התורה כולה, והשאר פירושה הוא, לך למד". (שבת לא, ע"א)

"מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך" — זוהי התורה כולה. התורה הזו, לדאבונו הרב, מופרת כיום בצורה בוטה עקב המדיניות הננקטת בנושא גירוש נשים וילדים פלסטינים ששהותם הוגדרה כבלתי-חוקית.

מי כמונו, בני העם היהודי, עם שדברי ימיו הם מסכת אחת ארוכה של גירושים, רדיפות והגליה ממקום למקום, אמורים לגלות יתר רגישות והבנה לנושא? מי כמונו, בני העם היהודי, שכה סבל מאובדן קרובים ויקירים, ומקרע של משפחות, אמורים לדעת את סבלם של אלה הנקרעים כיום מעל משפחותיהם?

המסורת היהודית הדגישה תמיד את נושא שלמות המשפחה ואחדותה וראתה בו ערך נעלה. בתביעה ל"איחוד משפחות" הזעקנו את העולם כולו, תבענו — ועדיין אנו תובעים — משלטונות ברית-המועצות, אתיופיה וסוריה: "שלח את עמי".

מדי שנה בשנה, בליל הסדר, מתכנס העם היהודי, משפחות משפחות, מסביב לשולחן, ומספר ביציאת מצרים — היציאה מעבדות לחירות ומשעבוד לגאולה. עם ישראל השכיל לחוג את חרותו וראשית היותו לעם, קודם כל כחגיגה משפחתית, וחוויה משפחתית זו היא חווית התשתית הנחרתת בזכרונו של כל ילד יהודי.

החוויה של ישיבה משפחתית סביב לשולחן עלולה להימנע כיום מילדים פלסטינים רבים שבימים אלה קבלו אמותיהם צו המורה להן להתארגן תוך 24 שעות ולעזוב את ביתן.

מה משמעותה של יציאת מצרים זו שאותה מזכירים אנו בתפילותינו מדי יום ביומו ומדי שבת בשבתנו? עיקרה לזכור את שעברנו אנו: "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים". זיכרון זה אמור לטעת בליבנו רגש של חמלה ואהדה כלפי "הגר הגר בתוכנו". "ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים" (שמות כג, ט).

זוהי הדרישה המוסרית שמציבה בפנינו תורת ישראל: עם שחווה על בשרו התעמרות והתנכלות של שלטון חסר לב, לא יעשה לזולתו את מה ששנוא עליו. עם התובע — ובצדק תובע — את זכויות האדם של אחיו בברית-המועצות, בסוריה ובאתיופיה, לא ישלול זכויות אדם בסיסיות של אלה הנתונים לשלטון.

תגובת מתאם הפעולות בשטחים

עוזר מתאם הפעולות בשטחים, ס"ל שמואל אוזנבוי, העביר אלינו את התגובה הבאה לדו"ח:

מדיניות הממשל באיו"ש ובאזח"ע בטיפול בבקשות לאיחוד המשפחות באיזור הנקטת זה שנים היא להענות לבקשות לאיחוד משפחות רק במקרים יוצאי דופן ומיוחדים ביותר, משיקולים הומניטריים או ממשליים. וזאת למעשה, לפני משורת הדין. מדיניות זו אושרה פעמים רבות ע"י בג"צ.

בעתירה שהוגשה בבג"צ 1979/90 התגלה מצב בו נשים הנשואות לתושבי האיזור וילדיהן שוהים באופן בלתי חוקי באיזור. המענה לבעיה הומניטרית זו בא לידי ביטוי בהודעה לבג"צ מטעם פרקליטות המדינה מיום 3.6.90. ההסדר המעשי היה מתן אישורים לנשים וילדים במעמד של מבקרים באיזור, באופן שרשיון הביקור שלהם יוארך בששה חודשים לכשיפקע. כך באו על פתרון בעיות קיימות של פירוד משפחות מסוגם של העותרים בבג"צ, דהיינו נשים וילדים אשר נכנסו לאיזור עד למועד הדיון בבג"צ ונוצר הצורך בפתרון לבעייתם. בג"צ אישר את קבלת ההודעה האמורה מבלי להיזקק לבחינה מחדש של ההלכה הפסוקה בנוגע למדיניות איחוד המשפחות (או ליתר דיוק הקמת משפחות).

קציני המינהל האזרחי באיזור יהודה והשומרון החלו ביישום ההסדר שנקבע בהודעה לבג"צ, אך עקב טעות ביישום הנהלים החדשים נדרשו, במקרים בודדים,

נשים וילדים שההסדר חל עליהם — לצאת מהאיזור. עניינם טופל כך שהעיוות תוקן ואף אלה שיצאו מהאיזור הורשו להיכנס אליו שוב.

עמדתה של האגודה לזכויות האזרח בישראל, כפי שהובעה ע"י עו"ד נטע זיו גולדמן, אינה מקובלת עלינו. תשובתנו לעמדת האגודה ניתנה במכתבו של עו"ד מני מזוז מפרקליטות המדינה, מיום 25.7.91. עמדתנו אכן לא הניחה את דעתה של האגודה עוד במועד הדיון בבג"צ, אולם בית המשפט סבר וקבע כי בשלב זה יש לדחות את העתירה. עלינו להדגיש כי ההסדר לא נועד לחול על משפחות בהן הנשים תיכנסנה לאיזור לאחר מועד ההודעה לבג"צ על ההסדר. לפיכך המדיניות בבקשות לאיחוד משפחות לא השתנתה ואין מדובר במדיניות חדשה. כמו כן ההסדר האמור לא שונה ולכן לא היה צורך במסירת ההודעה על שינוי כלשהו לאגודה לזכויות האזרח בישראל.

ביחס לטענה כי היועץ המשפטי לאיזור יהודה והשומרון הודיע לאגודה לזכויות האזרח בישראל על הפסקה כלשהי בפעולות להוצאה מהאיזור, הרי שהיועץ המשפטי התייחס בדבריו למקרים הספציפיים אשר הובאו ע"י האגודה ולא להוראה כללית בנוגע לנשים וילדים באיזור.

יש לציין כי בעקבות פסיקת בג"צ, הופחתו שיעור האגרות כך שהאגרה עבור הארכת רשיון ביקור הופחתה עד ל-50% משיעורה המקורי. הסדר זה תקף לגבי כל המקבלים הארכה של רשיון הביקור.

בְּצֵלֶם

הרוגי האינתיפאדה

מתחילת האינתיפאדה ועד לסוף חודש אוגוסט 1991, נהרגו בשטחים 783 תושבים פלסטינים מידי כוחות הביטחון. מהם:

- ▲ מאש חיה (כולל כדורי פלסטיק ו"גומי") – 756
- ▲ פגיעות שאינן מאש חיה (מכות, כוויית, וכו') – 27
- ▲ ילדים: 168, מהם עד גיל 12 – 45
- בגילאים 13-16 – 123

לפחות 86 בני-אדם נוספים נפטרו זמן קצר לאחר חשיפה לגזא מדמיע, מהם כ-30 תינוקות. קשה מבחינה רפואית להצביע על חשיפה לגזא מדמיע כגורם ישיר ויחיד למוות.

41 פלסטינים נוספים נהרגו, ככל הנראה, מידי אזרחים ישראלים ו-12 נהרגו מידי משתפי פעולה.

בתקופה זו נהרגו בשטחים 12 אנשי כוחות הביטחון, 14 אזרחים ישראלים, מהם 3 פעוטות, ותיירת אחת מידי תושבים פלסטינים.

לפי סוכנות אסושייטד פרס נהרגו בשטחים מתחילת האינתיפאדה 431 פלסטינים שנחשדו בשיתוף פעולה עם השלטונות הישראליים.

בתוך תחומי הקו הירוק נהרגו בתקופה זו, 32 אזרחים ישראלים, 4 תיירות ו-9 אנשי כוחות הביטחון מידי פלסטינים תושבי השטחים. לפחות 17 פלסטינים מהשטחים נהרגו מידי אזרחים ישראלים ו-1 נהרג מידי שוטר.

הרוגי החודש האחרון – ניתוח הנתונים

בחודש אוגוסט 1991 נהרגו בשטחים, לפי נתוני **בצלם**, 8 פלסטינים מירי כוחות הביטחון, מהם 5 בגדה המערבית ו-3 ברצועת עזה. בין ההרוגים 2 ילדים בני 16, אחד מהגדה המערבית והשני מרצועת עזה.

לפי סוכנות אסושייטד פרס נהרגו בחודש אוגוסט 1991 13 פלסטינים שנחשדו בשיתוף פעולה עם השלטונות.

בתקרית במחנה הפליטים שאטי ברצועת עזה ב-5.8.91, נורו למוות שלושה נערים. התקרית התפתחה כשיחידת מסתערבים ניסתה ללכוד שני רעולי פנים שרשמו כתובות על קיר המסגד, בשעת תפילת הערב. תושבי המחנה תקפו את החיילים, ובמהלך התקרית נורו כ-20 איש. על פי תעודות רפואיות הנמצאות בידי **בצלם**, שניים מההרוגים נורו בראשם ואחד בצווארו. רעולי הפנים לא היו בין ההרוגים. ממשרד דובר צה"ל נמסר ל**בצלם** כי אחד ההרוגים נורה "על-פי נוהל עצירת חשוד". לגבי שני האחרים נמסר כי נמשכת חקירת מצ"ח.

הוראות הפתיחה באש של צה"ל מתירות ירי רק לעבר הרגליים, וגם זאת רק לאחר אזהרה וירי באוויר.

התקרית אירעה כתוצאה ישירה מפעולה של צה"ל. המקום והמועד שנבחרו לפעולה, והדרך בה נתבצעה, מעוררים שאלות קשות. במהלך הפעולה ירו החיילים לעבר פלג גופם העליון של שלושה פלסטינים, שלא היו אפילו יעד לאותה פעולה, והרגום, וכמו כן פצעו רבים.

מתחקירי **בצלם** עולה, כי לפחות בשני מקרים נוספים החודש נורו פלסטינים למוות בפלג גופם העליון, וזאת בלא שהחיילים היו נתונים בסכנה כלשהי.

